
Interpretatie in triplo

P.G. Swanborn

De besproken proefschriften zijn:

H. Bleeker en K. Mulderij, **Pedagogiek op je knieën**, Boom, Amsterdam/Meppel 1984.

F.P.J. Wester, **De gefundeerde theoriebenadering**, Z-uitg., diss. KUN, Nijmegen 1984.

I. Maso, **Verklaren in het dagelijks leven**, Wolters-Noordhoff, Groningen 1984.

Het interpretatief onderzoek heeft in Nederland de laatste jaren tot nogal wat discussies geleid, alsmede tot de oprichting van een Werkgemeenschap Interpretatief Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek. Gelukkig wordt er ook actief aan onderzoek gedaan. Binnen enkele maanden tijds promoveerden vier onderzoekers die in het complex van interpretatief-kwalitatief werk een plaats vinden: Bleeker en Mulderij op een fenomenologisch, Wester op een symbolisch interactionistisch en Maso op een etnomethodologisch onderwerp. De twee eerstgenoemden zijn pedagogen (met ervaring bij de Utrechtse sociologie van bouwen en wonen en met een copromotor uit de sociologie), de anderen zijn sociologen uit respectievelijk Nijmegen en Leiden. Bleeker en Mulderij schreven – ik citeer uit hun inleiding – ‘Zeven verhalen die onafhankelijk van elkaar leesbaar zijn... de eerste drie hoofdstukken zijn antropologisch van karakter, de volgende drie methodologisch en het laatste is de “onverbrekelijke eenheid van beide”’. Het gaat over het gedrag van kinderen, en het is empirisch gebaseerd op observatie van en intensieve contacten met kinderen. Gegevens zijn hoofdzakelijk verzameld op een camping waar de auteurs vijf jaar lang gedurende een vakantieperiode met dezelfde kinderen optrokken.

Wester heeft zich tot taak gesteld om de ‘grounded theory’ benadering van Glaser en Strauss methodologisch door te lichten, waar nodig te expliciteren en te kritiseren, en wel via een toepassing op sociale interactie in de schoolklas. Zijn dissertatie is, na die van P. van der Kley, de tweede uit een langlopend Nijmeegs onderzoeksproject naar milieuspecifieke socialisatie. Westers’ empirische basis wordt gevormd door interviewgegevens, maar vooral observatieprotocollen gebaseerd op videobanden.

Maso, tenslotte, richt zijn aandacht op het proces van het ‘verklaren in het dagelijks leven’. Op welke wijze worden in het dagelijks leven ‘verklaringsvragen’ gesteld, en hoe worden ze beantwoord. Welke regels volgen mensen daarbij;

wanneer is een verklaring acceptabel? Zijn data haalt hij uit interviews met respondenten uit onder andere de welzijnssector. De auteur plaatst zich in de etnomethodologische traditie; de neventaak die hij zich stelt in de explicitering van een etnomethodologische benadering.

Aldus is de Nederlandstalige sociaal-wetenschappelijke literatuur recentelijk uitgebreid met drie produkten van interpretatief onderzoek. Alle drie proefschriften hebben de pretentie de lezer vooral methodologisch het een en ander te bieden. De ondertitels luiden immers respectievelijk 'aspecten van kwalitatief-pedagogisch onderzoek'; 'een strategie voor kwalitatief onderzoek' en 'een inleiding in etnomethodologisch onderzoek'. Kortom, een goede gelegenheid om eens te kijken wat er gedaan wordt en vooral *hoe* er onderzoek gedaan wordt op deze terreinen.

In volgorde van de promoties komt de dissertatie van Bleeker en Mulderij het eerst: een zeer curieus werkje. Ik begon het boek te lezen met een zekere nieuwsgierigheid naar methodologische aspecten, en ik dacht aan mijn trekken te kunnen komen via hoofdstuk 4 'Over participerende observatie'; hoofdstuk 5 'Ofwel een verheldering over het proces van kwalitatieve analyse'; hoofdstuk 6 'Wetenschapstheoretische en methodologische plaatsbepaling' dan wel via het laatste hoofdstuk 7: 'Het wel en wee van longitudinaal onderzoek'. Er wordt dus heel wat beloofd, en het leek me zinvol om het jongste produkt uit wat wel de herlevende 'Utrechtse school' genoemd wordt te bestuderen. Ik kan niet zeggen dat er niets van enig belang gezegd wordt, maar zeker voor een 'dubbele' dissertatie viel de inhoud van deze gedeelten bar tegen. Bleeker en Mulderij gaan een uitvoerige discussie aan rondom het zogenaamde participatie-observatie continuum van Gold. Ze houden een pleidooi voor geëngageerd, invoelend, niet-afstandelijk onderzoek. Daar is allemaal weinig tegen in te brengen. Hun verhalen over de angst voor het kind bij beginnende pedagogiekstudenten zijn amusant; hun aanbeveling om niet bang te zijn voor het veld is nuttig. Ze prefereren de term 'deelnemende ervaring' boven de aanduiding 'participerende observatie', en ze spreken liever niet over de rol van de onderzoeker (p. 96). Een en ander illustreert hun voorkeur voor het op natuurlijke wijze omgaan met kinderen boven wetenschappelijke probleemformulering en -oplossing. Bleeker en Mulderij hanteren het bekende adagium van Perquin: 'de liefde voor het kind prevaleert boven het vergaren van kennis' (p. 97). Dit gaat bij hen zo ver dat zij aan het vergaren van kennis niet toekomen. Onderzoeksresultaten treft de lezer in deze dissertatie nauwelijks aan.

Misschien moet de verklaring hiervoor gezocht worden in het feit dat de auteurs primair pedagogisch gericht zijn; ze willen zichzelf en anderen leren met kinderen om te gaan (en naar ik aanneem toch ook nog iets aan 'opvoeding' te doen). Ze bewegen zich daartoe in een interactiesituatie die hen waarschijnlijk maximaal de gelegenheid biedt om betekenissen en processen van betekenisverlening te ach-

terhalen, waardoor hun eigen gedrag uit een oogpunt van continuering en verbetering van de interactie goed gefundeerd kan worden. Zelf zeggen de auteurs: 'onze beschrijving en analyse is gericht op de bewustmaking van verschillende mogelijkheden in de omgang van volwassenen met een kind' (p. 125). Suggesties voor dergelijke mogelijkheden zijn niet expliciet, maar liggen hier en daar 'verborgen' in de tekst. Ze hebben een zeer alledaags karakter; de auteurs gebruiken soms de term 'opvoedingstheorieën', maar elk verband met meer algemene gedrags- of handelingstheorieën moet de lezer maar zelf aanbrengen.

Bleeker en Mulderij menen echter ook zinvolle interpretaties aan te dragen voor ontwerpers, architecten en dergelijke. De vraag is dan echter waar dergelijke 'beleidsaanbevelingen', voor zover ze te vinden zijn, op berusten. Op langs enigszins controleerbare weg verkregen kennis? Of, om het op z'n onvriendelijkst te zeggen, op via selectief kijken versterkt vooroordeel van de auteurs? Bleeker en Mulderij pretenderen hun methoden te verantwoorden; inderdaad krijgt men een levendig en gedetailleerd beeld van hoe de heren met de kinderen omgaan. Achteraf realiseert de lezer zich dan dat over methoden van dataverzameling en -interpretatie, over de kwaliteit en de controlebaarheid van de gegevens nauwelijks iets gezegd wordt. Hoe dan ook, elke onderzoeker die kennis aan anderen – ten behoeve van andere situaties – wil overdragen heeft te maken met controlebaarheid en generaliseerbaarheid. Bleeker en Mulderij streven niet naar algemene theorieën, wat overigens ook al uitgesloten is als zij serieus zijn in hun verwerping van het begrip intersubjectiviteit (in die zin dat onderzoeksresultaten geldig blijven buiten de persoon van de individuele onderzoeker om; zij noemen dat algemeen geldigheid; p. 138/139). Men leze het volgende citaat:

'De behoefte aan generaliseren komt voort uit een behoefte tot voorspellen en beheersen van menselijk gedrag. Hierachter schuilt de gedachte dat menselijk handelen beschreven kan worden in termen van onveranderlijke relaties tussen voorwaarden en gevolgen. ... We kunnen niet voorspellen en we willen het ook niet. Wat willen we wel: een herkenbare beschrijving van de werkelijkheid geven, herkenbaar voor betrokkenen en voor buitenstaanders. Voor betrokkenen: ouders en kinderen in de woonwijken waar we ons onderzoek doen moeten zichzelf kunnen herkennen in de beschrijvingen die wij geven. Daarnaast verwachten we ook dat buitenstaanders, betrokkenen in en bij andere woonwijken met de beschrijvingen hun voordeel kunnen doen. Toch generaliseerbaarheid dus? Nee, we spreken... in dit verband liever van transsituatiele waarde van de gegevens. Als onderzoeker verwachten we dat de lezer vergelijkbare "verwante" gevallen kan tegenkomen. Ongeveer als volgt: "Ja, wij hebben iets soortgelijks in onze wijk, wel niet precies hetzelfde, maar een voldoende aanknopingspunt om zelf verder te denken en creatief naar oplossingen te zoeken" ' (p. 140).

Bleeker en Mulderij lijken zich niet te realiseren dat hun beschrijvingen alleen maar bruikbaar zijn als deze in duidelijk aangegeven opzichten generaliseerbaar zijn, en dus de lezer een mogelijkheid tot voorspelling geven: 'als die situatie verwant is zou ik óók zus of zo kunnen doen; dan gebeurt hetzelfde als bij Bleeker

en Mulderij...' Nog afgezien van het flauwe trucje om een geijkte term als generaliseerbaarheid te vervangen door Giorgi's 'transsituationele waarde' wat letterlijk hetzelfde is, maar waardoor de discussie ineens over iets anders lijkt te gaan. Ook opp. 130 blijken de auteurs in de knoop te raken. Ze zetten zich af tegen etnografen en symbolisch interactionisten die zich op globale (sub)culturen zouden richten, en plaatsen daartegenover hun aandacht voor het individuele kind. Maar ze voegen daaraan toe: veel kinderen beleven de wereld *ongeveer* zo, en daarom zijn de beschrijvingen 'herkenbaar' voor anderen.

Ook in de eerste hoofdstukken, 'over huttenbouwen als waardevolle pedagogische activiteit', over 'kind en ruimte' en over 'antropologische uitgangspunten' heb ik niet kunnen ontdekken wat nu eigenlijk het gestelde probleem was, of wat de problemen waren, waarvoor de auteurs een oplossing zochten. En voor wat de onderzoeksresultaten betreft: één uitspraak is expliciet en wordt herhaaldelijk genoemd: kinderen beschikken over een bewegingsovermaat. Ze maken meer bewegingen dan strikt noodzakelijk is. Na deze verrassende mededeling werd ik gestimuleerd tot het herhaalde malen herlezen van het werk, maar helaas bleef het bij deze gedachte, die men ook reeds aantreft in hun, overigens veel betere, boekje, *Kinderen buiten spel*. Tenzij men cursief (!) gedrukte zinnen als de volgende als onderzoeksresultaat zou willen aanmerken:

'Hutten bouwen is een activiteit waarbij kinderen op een zelfstandige manier bezig kunnen zijn met materiaal, met zichzelf en met anderen; een activiteit bij uitstek om op een eigen, persoonlijk gewenste manier bezig te zijn met vormgeving en inrichting' (p. 21).

Pedagogiek op je knieën laat zich vlot lezen; Bleeker en Mulderij schrijven goed, met veel concrete verslagen uit hun veldwerkervaringen. Ze hebben vijf jaar lang enkele weken op een camping doorgebracht, en ze hebben daarbij de ontwikkeling van een aantal kinderen gevolgd, ook via tussentijdse contacten buiten de camping. Nogal hinderlijk is dat ze zo graag laten zien hoe goed ze met kinderen kunnen omgaan; van pedanterij zijn ze niet vrij te pleiten.

Eris aan zekere vormvereisten voor een wetenschappelijke publikatie voldaan. In het gedeelte over 'beleefde ruimte' worden de gebruikelijke geleerden zoals Heidegger, Merleau-Ponty en Bollnow via citaten ten tonele gevoerd; in de methodische gedeelten ontmoeten we Spradley, Gold, Glaser en Strauss. De korte besprekingen van symbolisch interactionisme, etnomethodologie en etnografie (waaraan de auteurs als pedagogische traditie de 'geesteswetenschappelijke benadering' toevoegen) zijn niet zonder verdienste. Maar het is niet mogelijk om dit werk als wetenschapsontwikkeling of -bevordering te zien. Natuurlijk niet omdat kwalitatief is gewerkt, of zelfs fenomenologisch. Van de vroegere Utrechtse fenomenologen kan men in bepaalde opzichten zeer goed een stukje wetenschappelijk handwerk leren. Maar voor Bleeker en Mulderij staat 'wetenschap-

pelijk bezig zijn' zo ver af van zelfkritiek, van gedisciplineerd werken aan de omlijning van een probleem en het zoeken naar een oplossing; is zo zeer de aandacht verschoven van geduldige, moeizame en systematische observatie naar 'toffe jongens zijn', dat hun bijdrage aan onze kennis van de samenleving, in dit geval aan kennis over het opgroeiende kind, vrijwel nihil is.

Over naar het symbolisch interactionisme, of liever gezegd naar de grounded theory-benadering van Glaser en Strauss, waarop Fred Wester op 12 december 1984 promoveerde. In een inleidend hoofdstuk plaatst Wester de grounded theory-benadering in de traditie van kwalitatief onderzoek, en memoreert hij de methodische aanwijzingen van Goode en Hatt, Lazarsfeld en Barton, Becker en Geer en Glaser en Strauss terzake. Kwalitatief onderzoek wordt volgens Wester (p. 22/23) gekenmerkt door (a) beschrijving van de betekenisverlening door actoren in de taal van de betrokkenen; (b) het niet starten met theoretische begrippen omdat deze niet a priori aansluiten bij belevingen van de onderzochten; (c) deelneming van de onderzoeker aan het leven van de onderzochten zodat hij ontwikkelde inzichten in direct contact met de werkelijkheid langs verschillende wegen kan controleren. Vervolgens worden een flinke 50 pagina's besteed aan het symbolisch interactionisme en de methodische aanwijzingen van onder meer Blumer en Glaser en Strauss. Wester sticht hier enige verwarring door in het raam van een discussie over betrouwbaarheid en geldigheid (*zijn*, niet *mijn* termen, P.G.S.) het geloofwaardigheids criterium in te voeren: 'waar het ons om gaat is dat de onderzoeker bij de interpretatie van voorlopige, ontwikkelde ideeën kan wijzen naar (theoretische) ideeën van anderen om daarmee het niet-toevallige, niet-artificiële karakter daarvan aan te geven' (p. 69). Dat is natuurlijk uitstekend, maar het zou nog beter zijn als die ideeën van anderen dan tevoren waren geëxpliciteerd om minder de kans te lopen dat men bij anderen juist die illustraties zoekt die passen bij de eigen bevindingen. Reden waarom resultaten van expliciete toetsing gewoonlijk een hogere status krijgen toebedeeld dan resultaten van een explorerende benadering. Wester hanteert hier een gezond criterium maar trekt onvoldoende de consequenties daaruit. Bovendien gaat het hier niet zozeer om geloofwaardigheid maar om theoretische interpreteerbaarheid of theoretische relevantie. Even verderop gebruikt Wester ook nog de term plausibiliteit, maar hier gaat het om iets anders, namelijk of de toevoeging van interviewcitaten of observatieprotocollen een gegeven interpretatie plausibel (en dat ligt dichtbij geloofwaardig) maken. Wester wil de onderzochten inschakelen voor de controle op alledaagse termen (en collega-onderzoekers voor de controle op wetenschappelijke begrippen). Hier is op zich niets tegen, maar in veel interpretatieve literatuur gaat het niet zozeer om de begrippen, als wel om de interpretaties en theorieën van de onderzoeker die voorgelegd zouden moeten worden aan de onderzochten (Schutz', adequaatheidspostulaat). Overigens mist de lezer een relativering van die inschakeling van onderzochten, onder andere in die zin dat dit

bij Westers onderzoek weliswaar mogelijk is (onderwijzers) maar in veel onderzoek niet of nauwelijks (jonge kinderen, gestoorden, anderstaligen enz.).

Na een korte oriëntatie in het Nijmeegse onderzoek over milieuspecifieke selectie doet Wester in 70 pagina's verslag van het dualistische uitgangspunt ervan: (1) een beschrijving te geven van de sociale interactie in de schoolklas; (2) de black box te openen die inzicht moet geven in de wijze waarop via die alledaagse interactie in de schoolklas de milieuspecifieke selectie tot stand komt. de schoolklas de milieuspecifieke selectie tot stand komt.

Na enkele jaren van bekijken en analyseren van ontzagwekkende hoeveelheden videomateriaal en gestoei met patronen, scènes, interactiesequenties, beurten en dergelijke werd een zekere oplossing verkregen voor het eerste probleem. De kern van die oplossing bestond uit een 19-tal patronen die les- of ordegerichte leerkracht/leerling interacties samenvatten. De vraag rees nu echter wat de relevantie daarvan was voor het tweede probleem (p. 113, 158). Hierop geeft Wester slechts een aanzet tot beantwoording: via de in beurten of patronen participerende leerlingen en hun achtergrondkenmerken zou men inzicht kunnen verkrijgen in die selectie. Een dissertatie van een van de andere projectmedewerkers moet daar echter uitsluitsel over geven.

In de slothoofdstukken gaat de auteur in op de methoden van de grounded theory-benadering en de kritieken daarop; evalueert hij de benadering op grond van zijn eigen onderzoekservaringen en komt hij tot aanvullende adviezen. Hij trekt de conclusie dat de theorie een te ondergeschikte plaats heeft bij Glaser en Strauss, en hij doet de aanbeveling dat onderzoekers zich van het begin af aan rekenschap moeten geven waar men eigenlijk naar toe wil.

Voorwaar een mager resultaat van zo'n negen jaar ploeteren. Wester zegt natuurlijk nog wel meer dan dat, maar de lezer kan zich toch niet aan de indruk onttrekken dat enige methodologische bezinning vooraf een hoop tijd had kunnen besparen. Illustratief is dat na de eerste patronenanalyse de kennisneming met het werk van Hugh Mehan et al. blijkbaar als eye-opener werkte: diens codering (in tevoren vastliggende categorieën!) van interactiesequenties werd overgenomen, waarbij Wester overigens niet de conclusie trekt dat de 'openheid' van de grounded theory-benadering hier wel heel duidelijk verlaten werd. Overigens: ook deze Mehan-codering stond niet in direct verband met de selectieproblematiek.

Een ander merkwaardig feit is dat, om het 'meetinstrument' (het gaat hier om de indeling van interactiesequenties in 19 patronen) te valideren, Wester gebruik maakt van het observatie-categorieënsysteem van Brophy en Good de Amerikanen die de Rosenthal/Jacobson Pygmalion-hypothese onderzochten. Dat valideringsidee (het onderzoek is op dit punt nog niet afgesloten) is prima, maar als het systeem van Brophy en Good (uit 1973!) z'n waarde heeft bewezen, waarom dan een nieuw systeem ontwerpen? (Wester, p. 135). De auteur laat deze vraag in het midden.

Wester heeft met zijn dissertatie zeer uitvoerig en gedetailleerd aangegeven hoe men met de ideeën van de grounded theory-benadering in het hoofd onderzoek kan doen. Daarmee verdient hij lof van de sociologengemeenschap; te vaak wordt de grounded theory-benadering als de 'alternatieve methode' vermeld zonder dat duidelijk wordt hoe dat nu precies in de praktijk moet. Van Wester leert men alles over memo's, notitiekaarten met gekleurde ruitertjes erop, plastic mapjes met scènes en dergelijke. Ook laat Wester zien hoe de interactie in een onderzoekersgroep verloopt en vormgegeven kan worden. Wat mij betreft had hij die zeer praktische aspecten echter beter naar een systematische bijlage kunnen verwijzen; het komt me voor dat dit soort zaken toch sterk bepaald wordt door de aard van het onderzoek en de voorkeuren van de onderzoeker. Westers onderzoeksrapportage ligt dicht bij een logic in use dan bij een reconstructed logic. Dat heeft het voordeel dat dwaalwegen en dergelijke die in elk onderzoek voorkomen hier duidelijk uit de verf komen (al zegt Wester ergens trouwhartig dat de produktie van protocollen... zeker niet als verspilling kan worden beschouwd (127). We tekenen hierbij aan dat de volgorde en het tijdstip van het 'ontstaan' van nieuwe begrippen en ideeën toch niet écht duidelijk wordt. Zo kwam men na verloop van tijd tot het 'kernbegrip' 'schoolse identiteit'. Dat kwam waarschijnlijk eerder uit onderwijskundige literatuur dan uit de protocollen; dit wordt niet duidelijk (208). Nadeel is dat dit gedeelte van de dissertatie zeer onoverzichtelijk is, mede doordat duidelijke definities van wat nu een scène, wat een patroon is ontbreken en doordat niet duidelijk wordt wat het startprobleem en wat het eindresultaat van elke fase van onderzoek is. Wester vindt procedures belangrijker dan resultaten: 'niet wat er uitkomt, hoe we te werk zijn gegaan staat hier centraal' (Wester, 101). Een in methodologie geïnteresseerde onderzoeker heeft daar natuurlijk het volste recht toe. Maar het doet wat onwezenlijk aan om zo veel details te lezen over procedures en zo veel stellige beweringen over hoe onderzoek er uit moet zien zonder dat duidelijk wordt welke oplossing voor welk probleem bereikt wordt. Immers, 'het beschrijven van de interactie in een schoolklas' is nauwelijks een serieuze probleemstelling te noemen; het is onmiddellijk duidelijk dat een selectie gemaakt moet worden, en dat die selectie samenhangt met verdere probleemstellingen van de onderzoeker of met ideeën die hij/zij in het hoofd heeft. En wat de oplossing betreft, het onderscheiden van een aantal patronen is niet meer dan een enkel stapje op weg naar zinvolle onderzoeksresultaten.

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de logica van de doelstellingen van kwalitatief onderzoek zoals door Wester geformuleerd. Wil men *alleen* beschrijven? Of valt verklaren daar impliciet onder? Als men een proces of systeem wil verklaren, is dat dan altijd onmogelijk buiten belevingen om? Zijn mededelingen van onderzochten, of des onderzoekers interpretatie van het gedrag van onderzochten, niet vaak misleidend of irrelevant? Voor wat betreft het tweede crite-

rium, de 'theorieloze benadering van de werkelijkheid': daar levert Wester terecht kritiek op. Hij houdt evenwel vast aan de grounded theory-benadering door op te merken dat hij aanvankelijk gewerkt heeft volgens een 'overdreven vertaling' van het fit-criterium van Glaser en Strauss (159). Dat is aardig tegenover Glaser en Strauss, maar is het niet realistischer om op te merken dat op het punt van de relatie tussen theorieën en onderzoek Glaser en Strauss wetenschapstheoretisch vele stappen terug zetten? Nu is het resultaat immers dat Wester na vele jaren ploeteren de triviale conclusie formuleert:

'je kunt pas verder komen met bij het veld passende begrippen als de beschrijving die dat oplevert van het onderzoeksveld doelgericht is, dat wil zeggen dat het gericht is op het ontwikkelen van een perspectief dat een reductie betekent van het complexe beeld van de werkelijkheid; het formuleren van dit perspectief moet als doel en uitgangspunt reeds in de beginfase van het ontwikkelen van theorie-elementen aanwezig zijn' (p. 159).

Het boek is moeilijk anders te lezen dan als pleidooi voor bezinning op wat je *wilt* met je onderzoek en op wat je al *weet*; het nauwkeurig vastleggen daarvan en van de resultaten van je onderzoek. Het is daarmee een impliciet pleidooi tegen de grounded theory-benadering.

Tenslotte, het proefschrift van I. Maso. In deze Leidse dissertatie (januari 1985) rapporteert de auteur over de aard van antwoorden op waarom-vragen die gesteld werden in een groot aantal interviews, aangevuld met vragen en daaropvolgende antwoorden uit onder meer romans. Maso heeft uiteindelijk meer dan 600 vraag- en antwoordsequenties geanalyseerd. Hij inventariseert wat voor soort vragen er gesteld worden en wat voor soort antwoorden er gegeven worden; welke typen voor de gesprekspartner acceptabel zijn en welke niet; en in het laatste geval: wat actoren doen om de situatie te 'normaliseren'. Als het antwoord 'omdat ik wil dat mijn kinderen gelukkig worden' door een waarom-vraag wordt gevolgd, en de respondent vervolgens afhaakt, is het duidelijk dat de wens dat je kinderen gelukkig worden door de respondent als 'gemeenschappelijke, vanzelfsprekende kennis' wordt gezien, die geen nadere argumentatie behoeft.

Een etnomethodologisch vertrekpunt is dat mensen in hun vraag- en antwoordspel meestal, expliciet of impliciet, verwijzen naar die gemeenschappelijke kennis, naar 'wat elk lid weet dat typisch het geval kan zijn in zo'n soort situatie'. Een tweede vertrekpunt is dat deze verwijzingen op verschillende manieren kunnen plaatsvinden, de zogenaamde 'praktijken'. 'Vreemde' vragen of antwoorden bedreigen het voortbestaan van de sociale relatie. Als een waarom-vraag naar aanleiding van 'gek' gedrag niet zou worden beantwoord, kun je doen alsof je de ander niet opmerkt, je kunt de ander wegwerken of negeren of voor gek verklaren; wraak nemen etcetera.

Steeds gaat het om praktijken waarin de situatie voor alle participanten acceptabel wordt gemaakt; als normaal wordt geconstrueerd.

Maso onderscheidt tussen wetenschappelijke waarom-vragen en verklaringen, en waarom-vragen en verklaringen in het dagelijks leven. Alleen met de laatste houdt hij zich bezig; dit in tegenstelling tot De Vos, die zich in zijn dissertatie met wetenschappelijke waarom-vragen occupieerde. Meestal komen Maso's waarom-vragen neer op redenen-zoekende waarom-vragen: de respondent wordt uitgedaagd om een persoonlijk motief, reden, overweging, argument enzovoort te noemen. Het is een categorie vragen die door De Vos uitdrukkelijk buiten de wetenschappelijke verklaringsvragen wordt gehouden. Uit Maso's onderzoek blijkt dat in veel gevallen wordt verwezen naar een *regel*, waarvan door de respondent verondersteld wordt dat deze ook door de vraagsteller onderschreven wordt. Als de interviewer vraagt: waarom bent u naar de sociale raadsman gegaan? antwoordt de respondent bijvoorbeeld: ja, waar moest ik dan naar toe? Dit impliceert volgens Maso de regel: 'Als er geen andere mogelijkheden bekend zijn wordt voor de bekende mogelijkheid gekozen'. De regels verwijzen volgens Maso naar een geordend verschijnsel of naar een ordenend principe. In feite komt dit mijns inziens neer op het hanteren van het deductief-nomologisch verklaringsmodel. Dit wordt door Maso niet opgemerkt; waarschijnlijk impliciet ontkend. Naast overeenkomsten zijn er volgens Maso verschilpunten tussen verklaren in het dagelijks leven en wetenschappelijk verklaren. Ten eerste is bij wetenschappelijke verklaringen niet de sociale situatie, het voortbestaan van een sociale relatie in het geding. Hij vergeet hier overigens het wetenschappelijk forum, toch niet onbelangrijk in de beoordeling van de 'normaliteit' van gestelde problemen. Ten tweede hoeft er bij wetenschappelijke verklaringen geen regel in het geding te zijn. Een goede verklaring kan wel eens door géén der participanten als adequaat worden gezien (het zou aardig zijn om dit eens met Westers opvattingen te confronteren). Merkwaardig is dat Maso zijn voorbeelden haalt uit interviews, een toch allerminst uit het dagelijks leven gegrepen situatie; zeker als een interviewer voortdurend waarom-vragen blijft stellen (de vergelijking met Garfinkels 'demonstraties' dringt zich hier op). Een tegenargument is waarschijnlijk dat de gesprekspartners hierdoor wellicht gedwongen worden om een uitgebreid repertoire aan 'normaliseringspraktijken' in te schakelen, waardoor het voor de onderzoeker juist interessant wordt. Maar het lijkt voor de hand te liggen dat een respondent in een interview méér waarom-vragen tolereert dan in de normale dagelijkse interactie.

Een van de aardige dingen van het boek is dat Maso een groot aantal variaties in vraagstelling en in antwoorden signaleert en vervolgens probeert te interpreteren. Zo hanteren vraagstellers allerlei 'praktijken': in de waarom-vraag wordt nogal eens de abnormaliteit van het gedrag benadrukt; of men laat zien waarom men als interviewer die vraag stelt. Men vraagt naar een ordenend principe: 'hoe komt het dat je over je weerstand heen bent' of men legt de nadruk op het geordende verschijnsel door niet 'waarom' te zeggen, maar 'waarvoor'. En voor

wat de antwoorden betreft: men kan een beroep doen op de 'sociale kennis' van de interviewer: 'ik weet niet of jij het fijn vindt, maar ik vind het niet leuk om ziek te zijn', men accentueert dat men consistent is: 'dat heb ik al eerder gezegd' en vele andere praktijken méér. Het eindresultaat is vervat in enkele schema's van mogelijkheden. We spraken tot nu toe over Maso's veldonderzoek, dat in het tweede deel van zijn dissertatie is gerapporteerd. In het eerste deel geeft hij een overzicht van de etnomethodologische methode. De auteur is kritisch ten aanzien van de trivialiteit van veel etnomethodologisch onderzoek; opvallend is zijn streven naar algemene uitspraken en het af willen komen van ad hoc gedemonstreer. Helaas neemt Maso geen afstand van de gewoonte om een afwijkend taalgebruik te hanteren. Men vergelijk de termen 'leden rapporteren over...' waarmee bedoeld wordt dat respondenten op een bepaalde manier antwoorden op waarom-vragen; 'een normaal aanzien geven', 'normaliseren', wat ongeveer neerkomt op 'acceptabel laten zijn', 'doen accepteren'. Interessanter wordt het betoog als de auteur verhaalt over empirisch onderzoek, bijvoorbeeld dat van Zimmerman. Hoe in een hulpverleningsinstelling niet mondelinge verklaringen van aanvragers, maar slechts officiële documenten van derden (trouwboekje, doktersverklaringen enz.) geaccepteerd worden. De instantie 'legitimeert' dit door te laten zien dat alle noodzakelijke stappen zijn gezet, dat er geen reden is om aan onzorgvuldigheid te denken, dat het document door niemand aangevochten kan worden, enzovoort. Dergelijke praktijken vormen het studieobject voor de etnomethodoloog. Door zo'n vertoon van 'algemene acceptatie' bereikt men vervolgens dat het ook in werkelijkheid geaccepteerd wordt, normaal wordt bevonden. Men kan dergelijke principes heel goed toepassen op bijvoorbeeld bestuurspolities om faculteitsraden en dergelijke te beïnvloeden: bepaalde documenten van hogere organen worden als onaantastbaar gepresenteerd; als deze manipulatie slaagt stijgt de onaantastbaarheid nog meer. Zodra echter op dit soort eenvoudige zaken begrippen als indexicaliteit en reflexiviteit worden losgelaten plegen etnomethodologen onleesbaar te worden. En dat is helaas bij Maso, voor wat zijn algemene beschouwingen betreft, ook het geval. Men vergelijk zinnen zoals:

'Door te vragen naar verklaringen van gedragingen creëren leden dus een situatie waarin het normaal is om naar verklaringen te vragen. Dit betekent dat de normaliteit van het waarom-vragen naar gedragingen reflexief is verbonden met enerzijds het niet-normale aanzien dat deze gedragingen als gevolg van het waarom-vragen krijgen en anderzijds met de betrokkenheid van de vragenstellers bij deze gedragingen wat door het waarom-vragen wordt geconstitueerd'. (p. 102; en dat alles zonder komma's, P.G.S.).

Kritiek is mogelijk op het behavioristische karakter. Zo stelt Maso: 'Gedragingen krijgen bijvoorbeeld een normaal aanzien door te laten zien dat ze door macht worden beïnvloed. Echter, tegelijkertijd geven leden macht hiermee een feitelijk

karakter'. Dat mag zo zijn, het is ook heel goed mogelijk dat men het feit dat eigen gedrag door macht van anderen beïnvloed wordt juist verhult. Heeft daardoor macht een minder feitelijk karakter? Verder zijn veel door etnomethodologen naar voren gebrachte 'ontdekkingen' in de cognitieve psychologie bekend onder namen als 'halo-effect', dissonantiereductie enzovoort.

Mijn eindconclusie is niet erg positief over de meerwaarde van de etnomethodologie als men die afmeet aan het werk dat voor ons ligt. Het probleem dat Maso zich stelt is goed gekozen en boeiend. Hoe verloopt het vraag- en antwoordspel rondom verklaringen in het dagelijks leven? Onder welke condities wordt er genoeg genomen met een antwoord, wanneer niet? Over de onduidelijke generaliseerbaarheid van Maso's data (gaat het hier om verklaringen in het dagelijks leven?) spraken we reeds. De auteur laat voorts de kans voorbijgaan om de relaties tussen wetenschappelijke en dagelijkse-levenverklaringen te bezien in het licht van overeenkomsten en verschillen tussen regels en algemene uitspraken in het DN-verklaringsmodel. Het komt me voor dat onderzoek van het gestelde probleem tot duidelijker resultaten had geleid als de hele etnomethodologische terminologie afwezig was geweest.

Gemeenschappelijk is bij twee van de drie dissertaties (voor de etnomethodologie ligt het wat anders) de gedachte dat 'kwalitatieve methoden' te weinig aandacht krijgen en alsnog ontwikkeld moeten worden. Impliciet leeft er een idee van gelijkberechtiging: het doel is pas bereikt als de boekenkast over kwalitatieve methoden minstens even groot is als die over kwantitatieve methoden.

Men kan zich afvragen of dit een reële doelstelling is. Immers, de kwalitatieve onderzoekstraditie is minstens even oud als de kwantitatieve. Al vele tientallen jaren doen onderzoekers kwalitatief onderzoek. Inmiddels zijn er vele variaties tot stand gekomen, maar alle dateren al weer van decennia terug. Wanneer we de nieuwste verhandelingen over kwalitatieve methoden lezen, dan leveren deze ons nauwelijks nieuwe inzichten ten opzichte van dat wat er in de voortreffelijke bundel van McCall en Simmons (van 1969) staat. Interessant zijn nieuwe publikaties alleen voor zover er sprake is van nieuwe onderzoeksterreinen, nieuw gestelde problemen.

Men kan moeilijk volhouden dat er in de codificering van kwalitatieve methoden van progressie sprake is. In grote lijnen komen deze methoden op hetzelfde neer als in de tijd van de Chicago school. Iets dergelijks geldt zeker niet voor kwantitatief onderzoek, dat bijna volstrekt onvergelijkbaar is met de situatie in bijvoorbeeld de jaren veertig. Let wel, we spreken hier over de methoden, niet over de aard en de domeinen van de problemen die onderzocht worden. De problemen die Maso en Wester zich stellen werden vroeger niet gesteld, en hetzelfde geldt voor kwalitatief onderzoek op meso-niveau (zie bijvoorbeeld het bijzondere nummer van de *Administrative Science Quarterly*, 1979, 24, 519-712 onder redactie van John van Maanen) en het medisch-sociologische onderzoek.

Men kan zich afvragen hoe dat komt. Ik meen dat een belangrijke factor is dat men in een anti-houding ten opzichte van het gangbare empirische onderzoek en deszelfs methodologie blijft steken. En daarmee ontstaat het bekende kind-met-het-badwaterfenomeen: men verzet zich (terecht) tegen slecht of irrelevant traditioneel onderzoek, en men verwerpt (ten onrechte) tegelijkertijd zowat alles wat er aan methodische inzichten in de loop van de tijd is gecumuleerd. Althans, men verwerpt de gebruikelijke termen. Het niet-gemeenschappelijke van een aantal methodologische grondbegrippen en het hanteren van verschillende dialecten werkt stagnatie in de hand.

Ik geloof niet – maar dat is empirisch te onderzoeken – dat interpretatief en empirisch-analytisch onderzoek zo totaal uiteenlopende criteria hanteren als het wel eens lijkt. Ik geloof bijvoorbeeld niet dat Bleeker en Mulderij de standaardopvatting over objectiviteit (waarvoor in de praktijk intersubjectiviteit in de plaats treedt, De Groot 1961) zo rigoureuus afwijzen. Zouden ze dat wèl doen, dan zouden ze niet zo hun best doen om hun observaties en interpretaties aan de lezer over te dragen. Aangezien ze dat doen gaan ze uit van de bruikbaarheid van hun uitlatingen voor anderen; met andere woorden van een intersubjectieve basis en van generaliseerbaarheid. Ongelukkigerwijs wordt de discussie door Bleeker en Mulderij al bij voorbaat bemoeilijkt doordat ze objectiviteit vertalen met de aan Bollnow ontleende term algemeengeldigheid, terwijl Bollnows 'objectiviteit' slaat op zoiets als validiteit. Als zij werkelijk een methodologische discussie (vgl. de titel van hun hoofdstuk) met anderen zouden willen voeren hadden ze er verstandiger aan gedaan om bij de gangbare terminologie hun startpunt te nemen. De lezer krijgt nu sterk de indruk dat oude discussies kunnen worden herhaald bij de gratie van betekenisverwisseling tussen termen of het gebruik van overbodige nieuwe begrippen. Codificatie van grondbegrippen zou in ieder geval tot betere discussies leiden, en waarschijnlijk ook tot het inzicht dat verschillen minder groot zijn dan het lijkt – maar dit laatste staat open voor empirische toetsing.

Een tweede algemene opmerking. Wat we in de besproken dissertaties zien: uitvoerige verhandelingen over een methode, over hoe het onderzoek gedaan moet worden, *en het achterwege blijven van resultaten* is typerend voor heel veel kwalitatief 'onderzoek'. In het geval van Wester's onderzoek is er een reeks van resultaten te bedenken die interessanter zijn dan wat hij nu heeft gevonden, en die bovendien meer toegespitst zouden zijn op het selectieprobleem. Bijvoorbeeld: een tijdreeks van beelden die de onderwijzer hanteert over enkele kinderen, te verkrijgen via semantische contrastparen of via een andere techniek. Of de zelfbeelden van kinderen in de loop van het jaar, te verkrijgen via de Twenty Statements Test (óók uit het symbolisch interactionisme, al is het dan een concurrerende winkel!) Of, als de veronderstelling is dat de juf meer aandacht en tijd besteedt aan het ene dan aan het andere kind, waarom niet gewoon interactietijd geturfd, en dat op een aantal momenten in het jaar?

Als je een methode van onderzoek kiest dan veronderstelt dit dat je in het kader van je probleem diverse methoden – meestal van kwalitatieve en van kwantitatieve aard – ten opzichte van elkaar afweegt. Wat dit punt betreft schieten alle drie besproken proefschriften tekort, hetgeen ook weer begrijpelijk is als je ervan uitgaat dat de auteurs primair in één bepaalde methode of stroming geïnteresseerd waren. Maar ook dan geldt: het is vrij zinloos om een wetenschappelijke methode of stroming te bespreken zonder aan te geven welke problemen er mee opgelost moeten worden en waarom de al bestaande methoden niet toereikend zijn.

Het zou, samenvattend, een goed ding zijn wanneer in empirische publikaties waarin een bepaalde kwantitatieve of kwalitatieve methode wordt toegepast (a) meer over probleemkeuze en resultaten gesproken zou worden; (b) alleen over de methode gesproken wordt in zoverre deze betere resultaten belooft dan bestaande methoden.

Overige genoemde literatuur

- Glaser, B.G., en A.L. Strauss, *The discovery of grounded theory*, Aldine, Chicago 1967.
Kley, P. van der, *Zeg na, jij*, Musses, Purmerend 1983.
Gold, R.L., Roles in sociological field observations, in G.J. McCall en J.L. Simmons (red.), *Issues in participant observation*, Addison-Wesley, Reading (Mass.) 1969, p. 30-39.
Bleeker, H., en K. Mulderij, *Kinderen buiten spel*, Boom, Amsterdam/Meppel 1978.
Brophy, J.E., en Th.L. Good, *Teacher-student relationships: causes and consequences*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1974.
Vos, H. de, *Verklaring en interpretatie in de sociologie*, van Loghum Slaterus, Deventer 1981.
Groot, A.D. de, *Methodologie*, Mouton, Den Haag 1961.